
Marginaal: staatsvorming in Afrika

Processen van staatsvorming hebben in Afrika allerlei verrassende vormen aangenomen, verrassend althans voor westerse onderzoekers. Dat geldt net zo goed voor de moderne, postkoloniale staten als voor de oude Afrikaanse staten van vóór de koloniale verovering. Daarom kunnen discussies over staatsvorming in Afrika interessant zijn voor een breder publiek. In Afrika kan duidelijk worden wat voor sterk uiteenlopende gedaanten 'de staat' kan aannemen, terwijl staatsvormingsprocessen daar ook zeer verschillende richtingen en mogelijkheden blijken te vertonen.

Een belangrijke vraag in de discussies over de oude, prekoloniale staten in Afrika is altijd geweest in hoeverre het zinvol is onderscheid te maken tussen samenlevingen met en zonder staat. De Afrikaanse geschiedenis blijkt rijk aan allerlei intermediaire vormen en verschillende aanzetten tot staatsvorming. Dat leidde onder meer tot debatten over de vraag hoe staten ontstaan uit voorafgaande organisatievormen en wat daarbij de verhouding was tussen veranderingen op economisch en ideologisch vlak¹. Een ander punt van debat is de bijzondere economische basis van de oude Afrikaanse staten. Volgens sommigen zouden de staatselites er nauwelijks in geslaagd zijn greep te krijgen op de boerenproductie; de staatsmacht zou eerder gesteund hebben op de exploitatie van omringende gebieden door handel en roof². Ook de koloniale staat kreeg in Afrika eigen trekken. In de meeste gebieden werd het koloniale gezag tamelijk abrupt opgelegd waardoor de afstemming van de oude gezagsverhoudingen op de nieuwe vormen van bestuur bijzonder geforceerd verliep. Bovendien bleek de exploitatie van veel Afrikaanse koloniën moeilijk op gang te brengen, zodat de koloniale overheden ingrijpende vormen van staatsdwang nodig achtten. De ambtenaren ontwikkelden totalitaire pretenties die moeilijk te verzoenen waren met de formele politieke ideologieën in het moederland.

Na de dekolonisatie verliep de ontwikkeling van veel postkoloniale staten uiterst grillig. Nog steeds blijken de grote variaties en de onverwachte verschuivingen in de verwickelingen rond de huidige Afrikanse staten moeilijk te verklaren. Het is bijvoorbeeld opvallend dat zich in Ivoorkust een tamelijk stabiel regime kon ontwikkelen, terwijl in het naburige Ghana – dat ten tijde van de

onafhankelijkheid een veel gunstiger uitgangspositie leek te hebben – de staat nauwelijks meer de functionering van de markteconomie kan verzekeren. Ook in landen als Zaire, Tsjaad, Oeganda of Tanzania zou het staatsgezag binnenslands tekenen van instorting vertonen.

De laatste tijd benadrukken Afrikanisten de voortdurende weerbaarheid van de Afrikaanse boerensamenlevingen tegen moderne veranderingen. In Afrika zou bij uitstek het probleem rijzen hoe de moderne instituties rond de staat gekoppeld moeten worden aan de oude samenlevingsverbanden omdat die nog steeds een eigen samenhang hebben behouden. Bijzondere trekken van de Afrikaanse landbouwsystemen – technische factoren als de geringe mogelijkheden voor mechanisatie, maar ook sociale omstandigheden als de kracht van het collectieve landbeheer en allerlei belemmeringen voor de ontwikkeling van grootgrondbezit – zouden de boeren ook nu nog de kans geven hun economische zelfstandigheid te verdedigen tegenover buitenstaanders³. Dat lijkt belangrijk als achtergrond voor de grilligheid in het proces van staatsvorming in Afrika. In die zin lijkt er een duidelijke continuïteit te bestaan tussen de structuur van de oude, prekoloniale staten met hun beperkte controle over de boerenproductie, en de huidige problemen van ontwikkelingsprojecten die mislukken door falend staatsgezag en gedeeltelijke autonomie van de boeren. In zo'n perspectief kan de actualiteit van de hierna volgende studies duidelijk worden.

De artikelen in dit themanummer zijn herziene versies van bijdragen voor een seminar onder voorzitterschap van Hans Claessen in het kader van een Nederlands-Belgische Antropologendag, georganiseerd door de NSAV (Breda, 26 mei 1983)⁴. Ze behandelen uiteenlopende aspecten van de hierboven geschetste discussies over staatsvorming in Afrika. Luc *De Heusch*' artikel – een herevaluatie van Frazers ideeën over sacraal koningschap en rituele koningsmoord – geeft een structuralistische visie op het ontstaan van staten binnen verwantschappelijke organisatiepatronen. Hij benadrukt vooral transformaties op het symbolisch-ideologische niveau die leiden tot de opkomst van het sacraal koningschap op het breukvlak van verwantschapsorde en staatsorganisatie. In zijn visie geven Afrikaanse rituelen rond het sacraal koningschap uitdrukking aan een fundamentele spanning, waarvan de echo's doorklinken tot in de Franse Revolutie en de reacties op de terechtstelling van de koning: ze bevestigen het koningschap maar tegelijkertijd proberen zij de opkomst van nieuwe ongelijkheden te bezweren. Albert *Trouwborst* bespreekt de problemen van antropologen om 'de staat' in Afrika in het vizier te krijgen. Volgens hem moet vergelijkend onderzoek het uitgangspunt zijn voor een betere afbakening van staten in historisch en antropologisch onderzoek. Hij kiest niet voor een benadering in termen van een 'etnologisch studieveld', één van de klassieke concepten van de Nederlandse antropologie, maar eerder voor analyses in termen van de interacties van staten en andere samenlevingsverbanden als achtergrond voor hun transformaties.

Filip Reyntjens behandelt de koloniale staat in Rwanda: hij bestudeert de falende bureaucrativering van de oude Rwandese bestuursvormen onder een systeem van *Indirect Rule*. Hij laat zien dat juist de gebrekkige integratie van oude en nieuwe bestuursvormen de achtergrond vormt voor de instabiliteit van de postkoloniale staat en voor de Rwandese revolutie waarbij de oude heersersgroep gewelddadig werd verdreven. Peter Geschiere bespreekt verschillende interpretaties van de postkoloniale staat aan de hand van het voorbeeld van Kameroen. Hij gaat na in hoeverre bezwaren van eerdere, 'marxiserende' interpretaties – uitgaande van het *dependencia*-idee of van interne klassentegenstellingen – ondervangen kunnen worden door, in de lijn van Gramsci, meer aandacht te besteden aan de strijd om de 'burgerlijke maatschappij'. In zo'n perspectief kan duidelijk worden hoe staatsregimes via allerlei initiatieven in de burgerlijke maatschappij – zoals ideologische propaganda, controle over onderwijs of religieuze organisaties – de zwakte van hun economische basis binnenslands proberen te compenseren. Maar vooral kunnen dergelijke interpretaties zicht geven op allerlei tegenacties 'van onderop': op de vaak diffuse en schijnbaar apolitieke bewegingen binnen de burgerlijke maatschappij tegen de vestiging van de nieuwe machtsverhoudingen.

Zoals gezegd, deze artikelen behandelen uiteenlopende aspecten van discussies over staatsvorming in Afrika. Daardoor kunnen zij een indruk geven van originele aanzetten in deze discussie en van betekenis zijn voor algemene visies op staatsvorming.

PG/HC

Noten

1. Vergelijk onder meer H. J. M. Claessen & P. Skalnik (eds.) 1978, *The Early State*, Den Haag: Mouton; H. J. M. Claessen & P. Skalnik (eds.), 1981, *The Study of the State*, Den Haag: Mouton; H. J. M. Claessen, M. E. Smith & P. v. d. Velde (eds.), in druk, *Development and Decline: the Evolution of Sociopolitical Organization*, Hadley: Bergin.

2. Vergelijk onder meer C. Coquery-Vidrovitch, 1976, 'The political economy of African peasantry and modes of production', in P. C. W. Gutkind & I. Wallerstein (eds.), *The Political Economy of Contemporary Africa*, Beverly Hills: SAGE pp. 90-112.

3. Vergelijk bijvoorbeeld het idee van een *uncaptured peasantry*: G. Hyden, 1980, *Beyond Ujamaa, Tanzanian Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry*, Londen: Heinemann; zie, voor een kritische bespreking van dit idee, het artikel van Geschiere hierna.

4. De bijdrage van Rita Vanwalle (Tervuren) voor dit seminar, over 'Aspecten van staatsvorming in West-Rwanda', was elders al ter publikatie aangeboden. Filip Reyntjens, die ook aan dit seminar deelnam, bleek bereid in haar plaats de Belgisch-Nederlandse balans in dit themanummer veilig te stellen door een artikel te leveren over de koloniale staat in Rwanda.